

Enes Pelidija

PROŠLOST TEŠNJA I NJEGOVE OKOLINE U XVIII STOLJEĆU

Sažetak

Među značajnijim gradovima osmanskog perioda u Bosni i Hercegovini, Tešanj zauzima istaknuto mjesto. Za razliku od većine urbanih sredina koje su nastale i razvile se u XV i XVI stoljeću, Tešanj je svoj urbani, privredni i vojni razvoj počeo bilježiti nakon Karlovačkog mirovnog ugovora 1699. godine. Da bi se shvatili razlozi zbog čega u odnosu na druge gradove Bosanskog ejaleta njegov razvoj kasni, bilo je potrebno navesti konkretne činjenice koje su uticale na takvo stanje. O svemu tome više je napisano u uvodnom dijelu.

Posebna pažnja poklonjena je prilikama u Tešnju i njegovoj okolini na prijelazu iz XVII u XVIII stoljeće. Najznačajniji događaj iz toga vremena je uspješna odbrana Tešnja i njegove tvrđave od habzburške vojske koju je predvodio princ Eugen Savojski. Bio je to jedini njegov vojni neuspjeh u pohodu na Bosanski ejalet oktobra i novembra 1697. godine.

Tek poslije ovih uvodnih napomena, može se govoriti o Tešnju i njegovoj okolini u XVIII stoljeću. U ovom dijelu rada date su osnovne informacije o administrativnom uređenju i urbanom izgledu grada. S pravom je dužna pažnja posvećena Tešanjskoj kapetaniji i Tešanjskoj tvrđavi. Tu je navedeno više podataka o vojnom značaju ovog kraja u daljim planovima uspješnije odbrane ovog dijela Bosne u navedenom stoljeću. Pored dosadašnjih saznanja o Kapetaniji i njenim kapetanima, donesene su i neke manje korekcije u vezi s tim. Zbog svog značaja donešeni su potpuniji podaci o tešanjskoj tvrđavi, njenoj dogradnji i broju posade.

Radi boljeg razumjevanja prilika u ovom gradu i njegovoj okolini, prikazani su društveni život i socijalne prilike koje su bile karakteristične za stanovništvo Tešnja. Iz brojnih neobjavljenih i objavljenih izvora, te stručne literature u ovom dijelu rada prikazana su brojna i vrlo interesantna dešavanja u svakodnevnom životu sultanovih podanika ovog kadiluka. Zbog posebnosti koju je Tešanj imao u vrijeme velike bune koja je trajala u Bosanskom ejaletu od 1747. do 1757. godine, detaljno su tematski i hronološki prikazana sva dešavanja narodnog nezadovoljstva ljudi ovog kraja prema predstavnicima lokalne i pokrajinske vlasti. U svemu tome centralnu ulogu imao je bivši sarajevski, a zatim tešanjski kadija Abdurahman Muharemija. Na ovom mjestu prezentirani su brojni događaji koji se odnose na ovog najistaknutijeg vođu pobune, kao i njegov tragičan kraj. Posljednji dio rada posvećen je tešanjskoj čaršiji i njenoj privrednoj djelatnosti, te najznačajnijim privrednim djelatnostima stanovništva Tešnja i njegove okolice tokom XVIII stoljeća.

Ključne riječi: Osmanska vlast, Tešanj, Tešanjaska tvrđava, Habzburška monarhija, XVII-XVIII stoljeće, razvoj, zanati

Uvodne napomene

Uspostavljanje osmanske vlasti na prostore današnje Bosne i Hercegovine praćeno je sa brojnim promjenama na administrativno-upravnom, sudskom, urbanom, privrednom, konfesionalnom, te obrazovno-kulturnom polju. Sve je to utkano u kulturno-civilizacijsko naslijeđe ovih, kao drugih prostora jugoistočne Evrope, koja je bila pod vlašću Osmanskog carstva. Posebno su te promjene bile evidentne u urbanim sredinama. Naime, jedna od karakteristika osmanske uprave bila je da su, pored zatečenih, vremenom nastali i potpuno novi gradovi, koji su u pravilu dobili orijentalno-islamski izgled. Po tome se nije razlikovao ni jedan dio evropskog dijela Osmanskog carstva. Najviše novih urbanih sredina u evropskom dijelu Carstva nastao je tokom XV i XVI stoljeća. To je vrijeme njegovog najvećeg uspona. Tada se ono uzdiže u rang svjetske supersile.¹ Vojno-politički i privredni usponi imali su direktnog utjecaja na cijeloj teritoriji osmanske države. Tokom XV, a posebno u XVI stoljeću, usljed novih teritorijalnih osvajanja došlo je i do formiranja brojnih sandžaka, te više ejaleta kao najvećih administrativno-upravnih jedinica. Tako je fermanom sultana Murata III (1574-1595) 1580. godine formirana još jedna osmanska pokrajina, poznata pod imenom Bosanski ejalet.²

To je vrijeme do kada su se na prostorima ove nove osmanske pokrajine, pored Bosanskog, Hercegovačkog, Zvorničkog, Kliškog, Požeškog, Cerničkog i Krčko-ličkog sandžaka, od kojih je formiran Bosanski ejalet, formirale i brojne urbane sredine. Među njima je bio i današnji grad Tešanj.³ O nastanku ove, kao i drugih kasaba u vrijeme vlasti osmanskih sultana do sada je najiscrpnije pisao dr. Adem Handžić. Ovaj cijenjeni osmanist u više radova ističe preciznost i propise novih vlasti, te koji su bili preduvjeti da se jednom mjestu prizna status grada, *kasabe*. Time je lokalno stanovništvo dobijalo i određene poreske privilegije u odnosu na susjedna ruralna mjesta.⁴

U osmanskim vojnim osvajanjima i teritorijalnim širenjima na prostorima preko Save i Dunava tokom cijelog XVI stoljeća najveći dio bosanskih gradova nalazio se u unutrašnjosti. To im je omogućavalo dalji urbani i privredni

1 Jozef Matuz, *Osmansko carstvo*, preveo Nenad Moaćanin, Zagreb 1992. godine, 37-57 i 76-104; *Istorija Osmanskog carstva*, priredio Rober Mantran, prevela s francuskog Ema Miljković-Bojanić, Beograd, 2002. godine, 65-271; *Istorija osmanske države i civilizacije*, priredio Ekmeleddin Ihsanoğlu, Sarajevo, 2004. godine, 34-53.

2 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Sarajevo, 1982. godine, 77-81.

3 Isto, 150; Mirza Hasan Čeman, *Urbana antropologija Tešnja 1461-1878.*, Tešanj, 2006. godine, 8-16.

4 Adem Handžić, *Studije o Bosni, historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul, 1994. godine, 154.

razvoj u odnosu na nesigurna pogranična mjesta. Takvo stanje ostalo je do Bečkog rata (1683-1699). Kako je u tome ratu osmanska država doživjela svoje najveće teritorijalne gubitke u evropskom dijelu Carstva od Habzburške monarhije i Mletačke republike, te odlukama Karlovačkog mirovnog ugovora (1699) to biva ozakonjeno, time se i položaj Bosanskog ejaleta, koji postaje najisturenija pokrajina u ovom dijelu Carstva osjetno mijenja.⁵ Sve je to imalo znatnog odjeka i na urbane sredine ove pokrajine. U takvoj situaciji je bio i Tešanj. Ovo je mjesto kao i u prethodnom periodu, tako i u XVIII stoljeća dijelilo sudbinu sa svim drugim mjestima Bosanskog ejaleta.

a) Tešanj na prijelazu iz XVII u XVIII stoljeće

Tešanj i njegova okolica došli su pod osmansku vlast u prvim decenijama XVI stoljeća. Po dosadašnjim saznanjima, ovo je mjesto osmanska vojska zauzela neposredno nakon pada Srebreničke banovine 1512. godine.⁶ No, drugi historičari su mišljenja da se to desilo, po jednim osmanistima 1520., a po drugim 1521. godine.⁷ Deceniju kasnije, zahvaljujući vojvodi Ferhadu Čelebiji, sinu Iskenderovom, koji je bio u službi bosanskog sandžak-bega Gazi Husrev-bega i nadzornik "nad njegovim posjedima, odnosno nad njegovim *vakufom*, posebno na onom dijelu koji se nalazio na području Tešnja"⁸, osmanski dokumenti na koje se poziva dr. Handžić govore da sa svojim vakufskim dobrima i svim što je uradio "*Ferhad-beg za Tešanj predstavljao njegovog prvog vakifa i stvarnog osnivača muslimanskog gradskog naselja u podgrađu Tešanjске tvrđave*".⁹ S podignutim sakralnim i profanim objektima neposredno nakon Mohačke bitke 1526. godine Tešanj je stekao sve uvjete i dobio status gradskog naselja, *kasabe*.¹⁰

U administrativno-upravnom pogledu Tešanj je do druge polovine XVI stoljeća bio jedna od *nahija* Brodskog kadiluka. Nešto poslije 1566. godine ovo mjesto je postalo i sjedište istoimenog kadiluka. Prvi put se kao kadiluk spominje u osmanskim dokumentima 1584. godine. To znači da je Tešanj postao kao sudsko-upravni centar u vremenskom periodu od 1566. do 1584.

5 Ešref Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo, 1973. godine, 62-76; Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718.*, Sarajevo, 1989. godine, 16.

6 Salih Sidki Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, knj. 1, Sarajevo, 1999. godine, 100.

7 Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463.-1850)*, reprint izdanje, Sarajevo, 1989. godine, 27; A. Handžić, *Studije o Bosni*, 169.

8 M. H. Čeman, *Urbana antropologija Tešnja*, 8, 9.

9 Isto, 9; A. Handžić, *Studije o Bosni*, 174.

10 M. H. Čeman, *Urbana antropologija Tešnja*, 12.

godine.¹¹ U odnosu na neke druge urbane sredine koje su tokom XVI stoljeća doživjele brz prosperitet, Tešanj se kao grad postepeno razvija. O tome nam govore i osmanski popisni defteri. U njima se, po pravilu, svake desete godine upisivao broj domaćinstava jednog mjesta sa svim drugim pokazateljima koji su bili od interesa za Osmansko carstvo. Posebno to pokazuje osmanski popisni defter Bosanskog sandžaka iz 1604. godine. U njemu se navodi da *kasaba* ima dvije mahale: "a) *Mahalu džamije umrlog Ferhad-bega s hatibom* (govornik; propovjednik koji drži hudbu u džamiji petkom i bajramima), *imamom* (islamski vjerski službenik), *muezzin* (džamijski službenik koji poziva na molitvu), *te 188 oženjenih i 15 mudžerreda* (neoženjenih) *muškaraca* i b) *Mahalu Oručevog mesdžida – nova s imamom, muezzinom, te 32 oženjena i jednim (1) neoženjenim muškarcem*, osim (3) s pola *čifluka***, *te jednim (1) nemuslimanom*.¹²

Interesantno je primijetiti da najpoznatiji osmanski putopisac Evlija Čelebi, koji je 1660. i 1664. godine dolazio na teritoriju Bosanskog ejaleta i obišao skoro sve urbane sredine ove osmanske pokrajine, u svom poznatom djelu *Seyahatnamesi* (Putopis) nije dolazio u Tešanj, te iz pera ovog čuvenog putopisca nemamo podatke o ovom mjestu.

No, daleko više informacija o ovoj urbanoj sredini i njenoj tvrđavi znamo iz brojnih podataka posljednje decenije XVII stoljeća. Uzrok tome bila je pobjeda habzburške vojske nad osmanskim oružanim snagama u Bici kod Sente 11. septembra 1697. godine. Kao posljedica ove pobjede u to vrijeme sjeverne granice Carstva ostale su nebranjene. Saznavši za katastrofalni poraz sultanovih oružanih snaga, tadašnji bosanski valija Mehmed-paša Korča nakon tog osmanskog poraza se razbolio i petnaesti dan "*preselio u vječni mir*" (26. 09. 1697).¹³ Saznavši za smrt bosanskog valije, te da je Bosanski ejalet u to vrijeme ostao bez dovoljno vojnih snaga, princ Eugen Savojski, glavni tvorac pobjede nad Osmanlijama kod Sente, odluči da napadne ovu osmansku pokrajinu.¹⁴ Cilj mu je bio da što više iskoristi nedavnu pobjedu i da ovom prilikom osvoji Bosnu. Osim podataka od habzburških obavještajnih službi i Kiba, komandanta savskog graničnog distrikta, vijesti o stanju u Ejaletu dobijao je i od nekih bosanskih franjevac.¹⁵

11 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 150, 184.

* *slobodan seljački posjed sa svim nekretninama koje posjeduje jedno domaćinstvo.*

** *kompleks zemljišta koji zadovoljava potrebe jedne porodice. U širem smislu, misli se na posjed uopće. To je posjed koji se koristi na osnovu tapije.*

12 *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. III, Obradila: Amina Kupusović, Bošnjacki Institut Zürich, Odjel Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000. godine, 360-364.

13 S. S. H. – Muvekkit, *Povijest Bosne*, 425.

14 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1997. godine, 287.

15 Dr. Fadil Ademović, *Princ palikuća u Sarajevu (Provala Eugena Savojskog u Bosnu 1697.)*, Sarajevo, 1997. godine, 139/140.

S vojskom od 6.000 ljudi koju je sakupio kod Osijeka, 12. oktobra 1697. godine kod današnjeg Bosanskog Broda prešao je Savu bez ikakvih poteškoća. Narednih četiri do pet dana, krećući se dolinom rijeke Bosne prema Sarajevu, osvojio je Doboj i Maglaj.¹⁶ Svjestan rizika koji je preuzeo tim pohodom, ali i prednosti, kao što je faktor iznenađenja, te usputnim haranjem i paljenjem, izazivao je strah i zbunjenost kod sultanovih podanika. "Franjevci su, kako se hvalio njihov stari historičar Mijo Vjenceslav Batinić, prethodno dostavili Savojskom izvještaje o razmještanju osmanske sile i položaju pojedinih mjesta na njihovom putu prema Sarajevu."¹⁷ Sve je to utjecalo da za relativno kratko vrijeme habzburški odredi osvoje Žepče i dođu i do Vranduka. Po prvi put su se kod ovog mjesta sukobili habzburški s bosanskim odredima. No, nadmoćniji napadači su bez većih poteškoća porazili branioce Bosne. Prošavši bez očekivanog otpora i klanac Osičanik, preko Kaknja, princ Savojski došao je u selo Moštre kod Visokog.¹⁸ Iz okolice Visokog princ Savojski Sarajlijama je uputio pismo u kojem traži predaju *šehera*. U slučaju da pozitivno odgovore, garantovao im je ličnu i imovinsku sigurnost, a u suprotnom, zaprijetio im je da će grad zapaliti i sve njegove stanovnike pobiti. U prismu se kaže: "*Nećemo poštedeti ni dijete u majčinoj utrobi*" ("Ja sogar auch das Kind im Mutterleibe nicht verschonen wollen, allermassen heizu das gröbere Garschütz Möeser und Feuerwerk schon vorhanden stehen") jer je pripravljen i teška artiljerija.¹⁹

Ne dobivši pozitivan odgovor, habzburški odredi 23. oktobra 1697. godine iz Visokog polaze prema Sarajevu. U toku dana carski vojnici opljačkali su sve što im je došlo do ruke. Da prikriju pljačku i još više zastraše stanovnike ovog grada, u noći 23. na 24. oktobar zapalili su grad. Tom prilikom većina njegovih građevina sagrađenih u posljednja nepuna dva i po stoljeća bila je od drveta. Time je olakšano da vatrena stihija uništi skoro cio grad.²⁰

16 Joseph von Hammer, *Historija Tuskog (Osmanskog) carstva*, knj. 3, Zagreb, 1979. godine, 73; Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od 1593. god. do Svištovskog mira 1791. god.* u knjizi *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 2004. godine, 153.

17 M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 287; F. Ademović, *Princ palikuća*, 139.

18 S. S. H. – Muvekkit, *Povijest Bosne*, 427; F. Ademović, *Princ palikuća*, 146; E. Pelidija, *Bosanski ejalet od 1593. god.*, 153.

19 F. Ademović, *Princ palikuća*, 148.

20 Владислав Скарић, *Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације*, Изабрана дјела, књ. 1, Сарајево, 1985. године, 130, 131; S. S. H. – Muvekkit, *Povijest Bosne*, 427; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 288; F. Ademović, *Princ palikuća*, 152; E. Pelidija, *Bosanski ejalet od 1593. god.*, 154.

Pošto je nastupao zimski period, a bez dovoljno materijalne pomoći i većih vojnih snaga, te svjestan da bi duže zadržavanje bilo nepovoljno za ovaj ekspedicioni korpus, princ Savojski dan nakon spaljivanja Sarajeva, naređuje svojim odredima povlačenje. I ovoga puta habzburška vojska spalila je skoro sva muslimanska imanja.²¹ Na tom putu pridružio im se i veliki broj sultanovih nemuslimanskih podanika. Najveći dio činili su katolici, ali bilo je nešto i pravoslavnih, te poneka jevrejska porodica. Većina historičara ne navodi koliki je to broj, osim dr. Safvet-bega Bašagića, koji piše da se radilo o 40.000 ljudi.²² Bez ikakvih poteškoća istim putem kojim su došli, habzburški odredi su se i povlačili. Već 31. oktobra 1697. godine prethodnica carskih oružanih snaga stigla je do Doboja.

Toga dana glavnina odreda nalazila se u Maglaju. Tu su princu Savojskom stigle informacije da se u blizini ovog grada nalazi grad Tešanj s tvrđavom. Po tim informacijama ovo mjesto sa svojim fortifikacionim objektom moglo se lakše osvojiti nego što je to bio slučaj s maglajskom i dobojskom tvrđavom, koje su osvojene prije dvije nedjelje. Zato je sutradan, tj. 1. novembra, princ Savojski s 1.000 vojnika pješaka i 600 konjanika pošao prema Tešnju. U to vrijeme u ovoj kasabi je, po jednim podacima, bilo 1.000, a po drugima 1.600 ljudi. Kao i u mnogim sličnim prilikama i ovoga puta habzburški vojskovođa je pozvao braniocima da se predaju. No, s druge strane nije bilo odgovora. Zato je naredio da sa osam topova artiljerijski granatiraju grad i tvrđava. Iz artiljerijskih oružja je tom prilikom ispaljeno stotinu topovskih đuladi, a zatim je zapovijedio pješadiji i konjici da pređu u napad. Granatiranje i juriše protivničke vojske branioci Tešnja su uspješno odbili. Iskusni "*princ palikuća*" bio je svjestan da će mu za osvajanje Tešnja i grada biti potrebno više vremena nego što je planirao. Bojeći se da duže zadržavanje na ovom mjestu može ugroziti rezultate dotadašnjeg pohoda, a u nastojanju da se mirno vrati na habzburšku teritoriju, izdao je naređenje o povlačenju svojih odreda. Već 3. novembra bio je u Doboju, a dva dana kasnije (5.11. 1697.) prešao je preko novosagrađenog mosta na Savi kod Broda. Tri dana kasnije je s dijelom voske došao u Osijek, odakle je počela njegova vojna ekspedicija na teritoriju Bosanskog ejaleta.²³ *Tako su Tešanj i njegova tvrđava bili jedino mjesto koje princ Eugen Savojski nije uspio osvojiti u ovom pohodu na Bosanski ejalet 1697. godine. Od tada ime ovog grada i njegove tvrđave postaje interesantno, kako za osmansku, tako i za habzburšku državu.*

21 B. Скарић, *Сарајево и његова околнна*, 131.

22 S. Bašagić, *Kratka uputa*, 87; F. Ademović, *Princ palikuća*, 153.

23 J. v. Hammer, *Historija*, 73; F. Ademović, *Princ palikuća*, 155.

b) Tešanj i njegova okolica u XVIII stoljeću

1. Administrativno uređenje i urbani izgled

Za razliku od nekih drugih mjesta koja su Bečkim ratom (1683-1699) izgubila dotadašnju važnost kao značajni administrativni, privredni, fortifikacioni i kulturni centri Bosanskog ejaleta, Tešanj i njegova tvrđava poslije potpisanog Karlovačkog mira (26. 01. 1699.) tek tada dobivaju na značaju. Razlog za to bio je i u činjenici što se ova kasaba sa svojom tvrđavom više nije nalazila u dubokoj unutrašnjosti Carstva, kako je to bilo do 1683. godine, nego blizu novouspostavljene osmansko-habzburške granice.²⁴

Kao i u prethodnim stoljećima, Tešanj je i u XVIII stoljeću bio u sastavu Bosanskog sandžaka. Također je bio i sjedište kadiluka s nahijama: Tešanj ili Usora, Maglaj i Žepče.²⁵ Pored poslovnog dijela, *čaršije*, u osmanskim dokumentima toga vremena navode se u urbanom dijelu ovog mjesta i četiri mahale: Dobro Polje, Tabhana, Mahala Ferhad-bega i Trasica. U gradu su se svojom veličinom, izgledom i značajem isticale i džamije: Tabhana i Ferhad-begova.²⁶ Osim čaršije i kuća za stanovanje, te tvrđave, Tešanj je bio poznat i kao mjesto u kojem se nalazi jedna od 19 sahat-kula bosanskohercegovačkih gradova koje su podignute u vremenskom periodu od 1587. do 1830. godine.²⁷ Također se navodi da je u gradu bio i još jedan veći objekt koji je poznat pod imenom Bijela kula.²⁸ Kao i u drugim pokrajinama Osmanskog carstva, tako je i u Bosanskom ejaletu postojalo više poštanskih stanica gdje su se držali u pripravnosti odmorni konji za *tatare*, poštare. Te poštanske stanice bile su poznate pod imenom *menzilhane*. Tokom XVIII stoljeća na teritoriji tešanjskog kadiluka menzilhane su bile u: Doboju, Maglaju, Žepču i Dubošćici.²⁹

Interesantan je podatak da su u to vrijeme na području Tešnja sultanovi nemuslimanski podanici, *zimije*, obnovili zvoje vjerske objekte. O tome je obaviješten valija Gurmuči Jegen Mehmed-paša. Svojom bujrukdijom bosanski namjesnik tražio je od tešanjskih vlasti da se provjere vijesti da li su bogomolje koje su zimije obnovili u ovom kraju u istom obliku kao i ranije ili su proširene, kako su se pronosile vijesti. Na kraju se izričito naređuje da

24 E. Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka*, 5-301; H. M. Ćeman, *Urbana antropologija*, 6.

25 Ahmed. S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo, 1983. godine, 25; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 230.

26 *Sidžil Tešanjskog kadiluka (1740-1752)*, Prijevod i obrada: Hatidža Čar-Drnda, Sarajevo, 2005. godine, XII.

27 Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878)*, knj. II, Sarajevo, 1991. godine, 107.

28 *Sidžil tešanjskog kadiluka*, XIV.

29 *Isto*, XIV, 74.

se postupa "u skladu s bujuruldijom. Izbjegavajte i strogo se čuvajte činiti suprotno! Zapisano: 18. rebiul-ahira 1156. (11. 06. 1743.) godine".³⁰

2. Tešanjaska kapetanija i tvrđava

Tokom četvorostoljetne osmanske vlasti na prostorima današnje Bosne i Hercegovine, te dijela susjednih zemalja koji su bili u sastavu Bosanskog ejaleta, osnivane su brojne kapetanije. Pod ovim imenom podrazumijeva se tačno ograničeni manji teritoriji koji nikada nisu prelazili granice sandžaka u kojem su se nalazili, ali se dešavalo da su kapetanije bile na teritoriji dvaju kadiluka. I dok su u prvoj fazi formiranja kapetanije uspostavljane duž pograničnih mjesta i plovnih rijeka, od XVIII stoljeća organizuju se i u unutrašnjosti ove osmanske pokrajine.³¹

U to vrijeme teritorija Tešanskog kadiluka bila je poznata po činjenici da su se na tom prostoru nalazile tri kapetanije: Tešanjaska, Dobojska i Maglajska, dok su Novi Šeher i Žepče, koji su, također, bili u sastavu ovog kadiluka, pripadali Vrandučkoj kapetaniji.³² Sve te kapetanije osnovane su poslije Karlovačkog mira. Među njima bila je i Tešanjaska. To nije bilo slučajno. Karlovačkim mirovnim ugovorom iz 1699. godine teritorij Tešanskog kadiluka nalazio se u blizini novouspostavljene osmansko-habzburške granice.³³ To joj u odnosu na prethodna stoljeća, kada se nalazila u relativno dubokoj unutrašnjosti, daje novi geostrateški značaj. Pogotovo je to postalo izuzetno važno vojno pitanje poslije potpisivanja Požarevačkog mira (1718.). Tada se državna osmansko-austrijska granica još više približila ovom kadiluku.³⁴

Tada su osmanske vlasti na teritoriji Bosanskog ejaleta od 1718. do 1737. godine formirale 11 novih kapetanija. Po mišljenju Hamdije Kreševljakovića, među njima se nalazila i *tešanjaska kapetanija*. Kao i u drugim kapetanijama, i u njoj je bila vojna posada koja se sastojala od *mustahfiza*, * konjanika (spahija), *azapa*, **, tobdžija i dobrovoljaca (*gönüllüye*). Po podacima Hamdije Kreševljakovića "*Odžakluk vojnika i zapovjednika tešanjaska kapetanije bijaše carina Jenišeher u Tesaliji*".³⁵ Prvi poznati zapovjednik tešanskog

30 *Isto*, 87/8.

31 Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Izabranja djela, knjiga I, Sarajevo, 1991. godine, str. 23- 30.

32 *Isto*, pp. 154.

33 E. Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka*, str. 77-79.

34 Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737. – uzroci i posljedice*, Sarajevo 2003. godine, pp. 55-61

* čuvari, članovi stalne vojne posade stacionirane u gradovima.

** posebna vrsta pješadije; vremenom stalne vojne posade, posebno u pograničnim tvrđavama.

35 H. Kreševljaković, *Kapetanije*, pp. 155

kraja bio je *Mehmed-aga Imamović*. Na tu dužnost imenovan je zbog zasluga u vojnoj službi. Njega je na tu dužnost po odobrenju Visoke porte imenovao tadašnji bosanski valija Halil-paša Ćoso.³⁶

Vjerovatno zbog blizine granice s Habzburškom monarhijom, zasluga u uspješnoj odbrani Tešanjске tvrđave 1697. godine, kao i zbog činjenice da je bio među zaslužnim ličnostima ove pokrajine tokom Bečkog rata, centralna vlada iz Istanbula imenovala je za bosanskog valiju 1702. godine Sejfulah-pašu Tešnjaka. Tu dužnost obavljao je od 1702. do 1703. godine. U tom zvanju i dužnosti zamijenio ga je Mehmed-paša Dogramedži.³⁷ Vjerovatno je već u tom vremenu osnovana Tešanjска kapetanija, a ne poslije Požarevačkog mirovnog ugovora (1718), kako je to u svoje vrijeme napisao akademik Kreševljaković.³⁸ To svoje mišljenje zasnivam i na činjenici da je upravo 1703. godine zbog geostrateškog značaja sagrađen i novi dio tvrđave poznate pod imenom *Donji grad*.³⁹

Nakon ovih građevinskih radova Tešanjска tvrđava sastojala se iz dva dijela: *Gornje tvrđave*, podignute na uzvišenju koja dominira tim krajem i *Donje tvrđave*, tzv. "frenki", podignute pri dnu utvrđenja. U ovom dijelu tešanjskog fortifikacionog objekta bila je smještena vojna posada od 30 ljudi.⁴⁰ Te 1710. godine *muhafiz* Tešanjсke tvrđave bio je raniji bosanski valija Sejfidin-paša Tešnjak. Navodno je iste godine i umro u rodnom gradu.⁴¹

Zbog svoje dobre organiziranosti, Tešanjска tvrđava ubrajala se među veća i značajnija vojna utvrđenja Bosanskog ejaleta u XVIII stoljeću. Cijelo utvrđenje bilo je u okruženo kanalima s vodom. Sa strane su bile dvije tabije naoružane s 15 topova. Prema izvještaju austrijskog konfidenta iz prvih godina XVIII stoljeća, Tešanjска tvrđava bila je veoma jaka i kao fortifikacioni objekat najznačajnija u ovom dijelu Bosanskog ejaleta.⁴² U Tvrđavi je bila smještena posada od oko 400 ljudi. Od toga je 91 vojnik 1704. godine prekomandovan u Tvrđavu (Bosanski) Brod. Istovremeno je u Tešanj na službu došlo novih 107 *nefera*. Tako je u prvoj deceniji XVIII stoljeća Tešanjска tvrđava imala ukupno 393 vojnika. Njihove dnevne plaće iznosile su 50.750

36 Vedad Bišćević, *Bosanski namjesnici osmanskog doba (1463.-1878.)*, Sarajevo, 2006. godine, str. 219-221.

37 *Isto*, str. 221-222.

38 E. Pelidija, *Bosanski ejalet*, str. 115; H. Kreševljaković, *Kapetanije*, str. 30.

39 H. Kreševljaković, *Kapetanije*, str. 154; E. Pelidija, *Bosanski ejalet*, str. 115.

40 Akademija nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini, Bašbakanlık devleti arşivi, Istanbul, *Sarajevski sidžil*, br. 97, 164, 121, 74/2, pisano u ramazanu 112. (između 24. 10. i 23. 11. 1710) godine, fotokopije i regista.

41 V. Bišćević, *Bosanski namjesnik*, str. 222.

42 Đoko Mazalić, *Tešanj*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, nova serija VIII, Sarajevo, 1953. godine, str. 290.

akči. Godišnje je to iznosilo ukupnu novčanu sumu u iznosu 12.070.850 akči. Novac za ove potrebe uziman je iz bosanske džizije, te nekih mukata koje su pripadale bosanskoj blagajni, kao i iz prihoda skopskog nezareta (*nadzorništva*).⁴³ Neposredno nakon zaključenja Beogradskog mirovnog ugovora (18. 09. 1739. godine), plašeći se da uskoro ponovo ne dođe do novog austrijsko-osmanskog rata, u jednom *mazharu* (zajedničkoj predstavi) pisanom 7. šabana 1150. (30.09.1739) godine tražilo se povećanje vojnih posada u Novom Pazaru, Zvorniku, Banjoj Luci, Bihaću, Novom, Ostrovici, Bužimu, Cetinu i **Tešnju**.⁴⁴

S vremenom se Tešanjaska tvrđava ponovo popravljala. Tom prilikom su pojedini njeni dijelovi proširivani. To se vidi i iz napisa iznad glavnog ulaza u ovu tvrđavu. Na tom mjestu na kamenoj ploči stoji napis koji u prijevodu glasi: "*Gradnja velike kule izvršena je hiljadu storinu i pedeset osme (1745/46) godine, a gradnja tabije hiljadu stotinu pedeset i devete godine (1746/47)*".

Ova gradnja izvršena je po naredbi dvojice visokih plemenitih veziramušira, gospode Ali-paše i Sulejman-paše, neka im je slava trajna. Povjerenik gradnje je kapetan Alija, neka mu je to obilna nagrada (sevap)."⁴⁵ Navedeni napis precizno navodi godinu dogradnje kule i tabije na Tešanjaskoj tvrđavi u vremenskom periodu od 1745. do 1747. godine.

Kao i svim vojnim tvđavama, i u Tešnju je komandu nad posadom imao *dizdar*. Služba ovih vojnih zapovjednika bila je vrlo precizna u svim dužnostima i obavezama. Između ostalog njihov zadatak bio je da u povjerenoj im tvrđavi svakodnevno među članovima posade održavaju potrebnu vojnu disciplinu. Zato je dizdar morao stalno boraviti u gradu, i bez posebnog odobrenja nije smio nikada napustiti gradsko područje. Tako je bilo i s tešanjaskim dizdarima. Jedan od brojni dizdara za koga se zna u Tešnju bio je i *Ibrahim-aga*. Ukopan je u groblju Ferhadije ili Čarđijske džamije 1766. (1180.) godine.⁴⁶

U takvim okolnostima novoosnovana Tešanjaska kapetanija je u potpunosti ispunjavala svoje obaveze. Do sada, prvi poznati tešanjaski kapetan zvao se *Jahja*. Prezime mu je nepoznato. Međutim, po službi koju je obavljao,

43 ANU BiH, BBAI, *Muhimme defter* 2942/325-2, 17. rebiu-l-evvel 1116. (22. 07. 1704.) godine f. r.

44 Hamdija Kreševljaković, *Bitka pod Banja Lukom 4. VIII 1737*, Izabrana djela, IV, Sarajevo, 1991. godine, str. 18.

45 Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Knjiga II – Istočna i centralna Bosna, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1998. godine, str. 257; Alija Galijašević, *Stara tešanjaska čaršija danas*, Tešanj, 2006. godine, str. 40.

46 H. Kreševljaković, *Kapetanije*, str. 254.

kao i njegovi direktni potomci, s vremenom su se prezivali *Kapetanovići*. O njegovom radu jedino se zna da je kapetansku službu vršio u trećoj deceniji XVIII stoljeća. U tom zvanju naslijedio ga je sin *hadži Hasan-kapetan*. I dok o prvoj dvojici tešanjskih kapetana nemamo preciznije podatke, kao uostalom i o nekima prije njih, za trećeg po redu *Ali-kapetana Kapetanovića* zna se da je na toj dužnosti bio nešto prije 1745., ali i nakon 1753. godine.⁴⁷ On je imao velikog udjela u gušenju pobune koju je u ovom kraju vodio Abdurahman Muharremija. Na dužnosti tešanskog kapetana naslijedio ga je *Hasan I*. On je tu dužnost obavljao do 1771. godine. Ubrzo nakon toga, kapetansku službu preuzeo je *Hasan II*. U odnosu na svoje prethodnike, kapetansku dužnost obavljao je relativno dugo. To se vidi i iz podatka da se u osmanskim dokumentima po prvi put kao tešanjski kapetan spominje 1771., a posljednji put 1805. godine.⁴⁸ Svi navedeni tešanjski kapetani boravili su u selu Logobare, koje se nalazilo 3 kilometra od Tešnja.⁴⁹

Tokom XVIII stoljeća, osim kapetanije koja je imala zapaženo mjesto i ulogu u odbrambenom sistemu Bosanskog ejaleta, stanovnici Tešnja bili su i radno angažirani. Posebno je njihovo angažiranje bilo u prvim decenijama navedenog stoljeća. Po potrebi su majstori s područja Tešanskog kadiluka i Tešanjske kapetanije bili pozivani da rade na izgradnji novih i popravkama starijih tvrđava Bosanskog ejaleta. Tako se u osmanskim dokumentima navodi da je za opravku Bihačke tvrđave, kao i drugih manjih fortifikacionih utvrđenja u njenoj blizina, kao što su Izačić, Tržac i Drežnik, osmanske vlasti 1713. godine angažirale 10 majstora i 10 običnih radnika s teritorije Tešanskog kadiluka. Iz ovog dokumenta također saznajemo da su svi angažirani za svoj posao dobivali novčanu nadoknadu. Kako u dokumentu piše, majstori su za svoj posao imali dnevnicu u iznosu od 50 akči, a obični radnici upola manje.⁵⁰ Osim radne snage osmanske vlasti su u više kadiluka, pa i u Tešanskom, na građevinskim poslovima tvrđava angažirale i zaprežna vozila za prijenos građevinskog materijala. Iste, 1713. godine je s područja Tešanskog kadiluka bilo angažirano pet (5) volovskih kola. Vlasnicima ovih zaprežnih vozila davana je novčana nadoknada u vidu dnevnice od 70 čuruk-akči.⁵¹

Na području Tešanjske kapetanije, u određenim vremenskim periodima, mobilizirani su vojno sposobni ljudi za ratovanje na frontovima daleko van

47 *Isto*, str. 155.

48 *Isto*, str. 156.

49 *Isto*, str. 155.

50 ANU BiH, BBAI, *Maliye defter* zb. II 3439/53 10. muharrem 1125. (8. 02. 1713.) godine, f. r.

51 *Isto*.

Bosanskog ejaleta. Tako je bilo i u vrijeme osmansko-ruskog rata, koji se vodio od 1768. do 1774. godine. Usljed velikih gubitaka, a posebno velikog poraza Osmanlija kod Bendera, lokalne vlasti su u avgustu 1770. godine izvršile novu vojnu mobilizaciju u više kapetanija. Među mobiliziranim za odlazak na osmansko-ruski front bili su i vojnici s područja Tešnja.⁵²

3. Društveni život i socijalne prilike

Društveni život Tešnja bio je kao i u drugim kasabama Bosanskog ejaleta. Međutim, za razliku od mnogih drugih kadiluka, zahvaljujući podacima iz tešanjskog sidžila, koji obuhvata vremenski period od 1740. do 1752. godine, u prilici smo da nešto više kažemo o društvenom životu i socijalnoj strukturi stanovništva Tešnja i njegove okolice. Najveći dio gradskog stanovništva činili su predstavnici lokalne i sudske vlasti: *kapetani, age, vojnici, pripadnici uleme: imami, hatibi, vaizi, mualimi, mujezini, kadije, te trgovci, zanatlije*, kao i pripadnici raznih uslužnih djelatnosti. Na više mjesta u ovom sidžilu spominju se Vlasi kao filuridžijsko stanovništvo, te ostali društveni slojevi koji su obavljali određene poslove u korist države. Zbog toga su bili oslobođeni plaćanja određenih poreza.⁵³

Kao i u drugim mjestima Bosanskog ejaleta, i u Tešnju je tokom XVIII stoljeća došlo do opadanja stanovništva. Razlozi za to bili su u velikom broju epidemije kuge tokom navedenog stoljeća, te čestih ratova, kako na teritoriji ove pokrajine, tako i na dalekim osmansko-perzijskim i osmansko-ruskim frontovima. Sve je to imalo za posljedicu opadanje broja domaćeg radnog stanovništva, posebno onog dijela koji je bio vojno sposoban.⁵⁴ Takvo će se stanje znatno popraviti u narednom XIX stoljeću. Na osnovu podataka iz XIX stoljeća ovaj grad se ubrajao među najveće urbane sredine Bosanskog ejaleta/vilajeta.⁵⁵

Uporedo sa slabljenjem autoriteta Visoke porte, slabila je osmanska vlast na pokrajinskom i lokalnom nivou. Ta pojava postala je redovna već od prvih decenija XVIII stoljeća. Takvo stanje bilo je evidentno i na teritoriji Bosanskog ejaleta. Po tome se ni Tešanjski kadiluk nije razlikovao. U *šikayet-defterima* iz XVIII stoljeća nalaze se brojne žalbe, prigovori i dopisi o

52 Fra Marijan Bogdanović, *Ljetopis kreševskog samostana (1765-1817)*, I. P. "Veselin Masleša", biblioteka "Kulturno naslijeđe", Sarajevo, 1984. godine, str. 122.

53 *Sidžili tešanjskog kadiluka*, XV.

54 Bogumil Hrabak, "Kušne radnje u Bosni i Hercegovini 1463-1800." *Istorijski zbornik*, god. II, br. 2, Banja Luka, 1981. godine, 27/8 ; E. Pelidija, *Banjalučki boj*, 84; Dominik Mandić, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Rim, 1967. godine, 271, 177.

55 Iljas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Sarajevo, 1991. godine, 26, 31.

zloupotrebama predstavnika lokalnih vlasti.⁵⁶ U jednoj od brojnih predstavki, cjelokupno muslimansko i nemuslimansko stanovništvo žali se na kapetana i maglajske age zbog nezakonitog uvođenja poreza koji se odnosio na poštanske konje. Falsifikujući izjave, oni su obavijestili više instance vlasti da je stanovništvo ovog kadiluka pristalo na obaveze poštanskog saobrćaja veće nego što su to ranije bile. Da se radi o svjesnoj prevari, potvrdio je svojim potpisom i tešanjski kadija Ahmed Said. Ova žalba napisana je 29. rebiu-l-ahira 1155. (2. 08. 1742) godine.⁵⁷ Slična zajednička predstavka stanovnika ovog kadiluka pisana je višim predstavnicima osmanske vlasti i predata je 4. šabana 1154. (4. 10. 1742.) godine.⁵⁸ U to vrijeme neke udovice poginulih boraca koji su 1736. godine bili mobilizirani u Tešanjskom kadiluku, a zatim upućeni na osmansko-ruski rat, te poginuli u Bici kod Ozije jula 1737. godine, tražile su od pokrajinske vlasti da im se dozvoli udaja za drugog.⁵⁹

Posebno su brojni podaci koji se odnose na prikupljanju poreza na ime mirnodopskog (*imdad-i hazariye*) i ratnog (*imdad-i seferiye*) poreza. Tako je u ime ratnog doprinosa za 1743. godinu u Tešanjskom kadiluku predviđeno da se prikupi 2.553 groša. Zbog epidemije kuge, gladi i nerodne godine stanovništvo Tešanjskog kadiluku navedeni porez nije moglo platiti. Imajući u vidu realno stanje, osmanske vlasti su im smanjile traženi iznos.⁶⁰

Kao i u drugim dijelovima Bosanskog ejaleta, i na području Tešanjskog kadiluka u ovo vrijeme bila je prisutna *hajdučija*. Manje i veće odmetničke grupe su tokom XVIII stoljeća i na ovom području presretale pojedince, kao i veće skupine putnika i poslovnih ljudi. Ljudi koji su se odlučivali na odmetanje od vlasti često su na to bili prisiljeni iz socijalnih, porodičnih ili osobnih razloga. Kako je kriza postajala sve veća poslije Beogradskog mira (1739.), to je u narodu nezadovoljstvo bilo sve više, a broj hajdučkih četa sve viši. U cilju održavanja lične i imovinske sigurnosti stanovništva, vlasti su često organizirale potjere hajdučkih četa, te hvatale i osuđivale njihove pomagače (*jatake*).⁶¹ Tako je u *Sidžilu Tešanjskog kadiluka* iz 1742. godine zabilježeno da su odmetnici: Hasan-beg iz sela Dumne, Đurica Bahčenović iz Novog Grada, Stipan Košović, Ćirko iz Dubošćice i Luka Stipić uhvatili "*austrijskog popa Andriju Veličića, dok je nosio alkohol između sela Gornji Svilaj i Brusnice, koja se nalaze uz austrijsku granicu. Nakon što su ga pretukli i ranili, uzeli su mu 500 forinti i pustili ga na slobodu*". U to vrijeme su

56 ANU BiH, BBAI, *Šikayet defterleri*, 79, 92, 92/3 1113/17001. godine, f. i r.

57 *Sidžil Tešanjskog kadiluka*, 37.

58 *Sidžil Tešanjskog kadiluka*, 48/9.

59 *Isto*, 55/6.

60 *Isto*, XVII, 17, 22-26, 37, 63, 68/9, 76/7, 79, 89/90, 104/5, 115/6 i na više drugih mjesta.

61 *Isto*, 27, 29, 71/2.

slično postupale i druge odmetničke skupine. Zbog toga su predstavnici vlasti intervenisali u namjeri da se oštećeni zaštite i da im se vrati oduzeti novac i druge otete stvari.⁶²

Hajdučki napadi na putnike i poslovne ljude nisu se dešavali samo na glavnim komunikacijama i planinskim predjelima, nego i u samom Tešnju. Tako je u jednom dokumentu iz 1745. godine zabilježeno da su nepoznati kradljivci upali u kuće Ahmed-age Galijaša i tom prilikom pokrali stvari u vrijednosti od 600 groša. Zbog toga svojom bujruđijom od 12. safera 1158. (16. 03. 1745.) godine valija Ali-paša Hekimoglu, koji je tada po drugi put obavljao dužnost valije Bosanskog ejaleta naređuje da se kradljivci i njihovi pomagači što prije uhvate i po zakonu osude.⁶³

Najuglednije ličnosti Tešnja, Doboja, Maglaja, Žepča i Gradačca, koji su pripadali Tešanjskom kadiluku, žalili se Visokoj porti na Halep Hasan-agu. On je obavljao dužnost kapetana tešanjske kapetanije u ime malodobnog Huseina, sina umrlog kapetana hadži Hasana. Koristeći povjereni mu položaj, vršio je mnoge zloupotrebe kao što su uzimanje višeg novčanog iznosa za plaće vojnika Tešanjske tvrđave, kojih je objektivno bilo manje nego što je Hasan-aga navodio. Također je omalovažavao mnoge stanovnike ovog kadiluka, a uglednijim ličnostima pravio brojne intrige. Posebno je nezakonito u ime poreza uzimao veće novčane iznose od sirotinje. Zbog toga je bio omrznut skoro od cjelokupnog stanovništva navedenih mjesta. Zbog toga su uglednije ličnosti navedenih mjesta Tešanjskog kadiluka tražile od Carskog divana da izda naređenje da se u Istanbulu, gdje se Halep Hasan-aga 1742. godine nalazio, uhapsi i privede Bosanskom divanu.⁶⁴

Odmetanje od vlasti, sudski sporovi, pa i manje pobune pojedinaca i grupa, bili su na ovom području prisutni još od prvih godina XVIII stoljeća. S vremenom se to nezadovoljstvo još više povećavalo. To je posebno došlo do izražaja poslije prekida osmansko-austrijskog rata i Beogradskog mira (18. 09. 1739.).⁶⁵ Ozbiljniji znaci nereda i otvorene pobune u Tešanjskom kadiluku zabilježeni su tokom 1743. godine. I pored pokušaja gušenja pobune, predstavnici vlasti nisu je bili u stanju ugušiti.⁶⁶ Posljedica takvog stanja bila je pojava otvaranja novih kafana u kojima se konzumira alkohol (rakija i vino). U njima su se ljudi opijali, tukli i stvarali razne nemile scene. Zato je iz Travnika stiglo naređenje da se *mejhane* u kojima su se okupljali ljudi skloni alkoholu

62 *Isto*, 41/2.

63 *Isto*, 94.

64 *Isto*, 4. ša'ban 1155. (4. 10. 1742.) godine, 48/9.

65 E. Pelidija, *Bosanski ejalet od 1593. god.*, 165.

66 *Sidžil tešanjskog kadiluka*, 81.

što prije zatvore, a izgređnici kazne. Takva jedna naredba zavedena je i u *Sidžilu Tešanjskog kadiluka* 19. rebiul-ahira 1156. (12. 06. 1743.) godine. Dvije godine kasnije izdaje se u vezi s ovim novo naređjenje. Tada se izričito traži da se svi objekti u kojima se toči alkohol i koji predstavljaju mjesto remećenja mira po okolnim tešanjskim mjestima poruše. Također se u istom dokumentu naređuje rušenje i proširenog dijela svake crkve koja nema saglasnost vlasti o proširenju.⁶⁷ No, zbog velikog broja voćnjaka sa šljivama, mnogi njegovi vlasnici su i dalje nastavili da peku rakiju. To se vidi i iz bujruldiye zborničkog mutesarifa Smail-paše. On se pismenim putem obraća predstavnicima lokalne vlasti upozoravajući ih kako se po cijelom ejaletu govori da se u tešanjskom kraju u velikom broju otvaraju nove mehane (kafane), čak i po selima, te da se rakija javno konzumira. Zbog toga među ljudima dolazi do svađe i tuče, što ugrožava javni red i mir. Zato i traži od predstavnika lokalne vlasti da interveniraju i broj takvih kafana svedu na najmanju mjeru.⁶⁸

Kao i u drugim pokrajinama Osmanskog carstva, i u Bosanskom ejaletu sultanovi nemuslimanski podanici (pravoslavni i katolici) koji nisu bili vojno angažirani, a bili su vojno sposobni, plaćali su godišnji porez poznat pod imenom *džizija* (glavarina – *baş vergisi*). To se isključivo odnosilo na punoljetne muškarce.⁶⁹ Tu vrstu poreza plaćali su i osmanski nemuslimanski podanici na području Tešanjskog kadiluka. U ovom kraju kao i drugim mjestima, sakupljači džizije poznati su pod imenom *džizjedari*. Oni su povjereni im porez skupljali po defteru ovog kraja jedanput u toku godine. Svi koji bi navrijeme platili džiziju upisivani su u defter i dobivali potvrdu o njezinu izmirenju za navedenu godinu. Prema dostupnim informacijama, 1755. godine dužnost džizjedara u Tešanjskom kadiluku obavljali su kapetan Ali-aga i prijatelj mu Mehmed-beg. Istovremeno su bili ovlašteni za sakupljanje i drugih prihoda Tešanjske kapetanije.⁷⁰

Tražnje intervencije od lokalne vlasti bile su česte. Tako su mutevelija Ferhad-begova vakufa u Tešnju 1765. godine žalili na neke zaima Tešanjskog kadiluka da nezakonito prisvajaju vakufsku zemlju. U podnesenoj žalbi navodi da je to vlasništvo vakufa još od *fetha* (osvajanja)*, te da je na tim otetim prostorima naseljena *raja* - muslimani i hrišćani koji su oslobođeni od *tekalifa*.⁷¹

67 *Isto*, 87, 103, 107.

68 H. Kreševljaković, *Esnaft i obrti*, str. 362.

69 Hamid Hadžibegić, *Glavarina u osmanskoj državi*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja IV, Sarajevo, 1966. godine, str. 13.

70 H. Kreševljaković, *Kapetanije*, str. 61.

71 ANU BiH, *Şikayet defter* iz 1765. godine f. i r.

Samovolja pojedinih nosilaca lokalne vlasti više-manje bila je prisutna u više mjesta Bosanskog ejaleta tokom cijelog XVIII stoljeća. Tako je bilo i na teritoriji Tešanjskog kadiluka. Jedan od primjera nasilničkog ponašanja desio se 26. oktobra 1768. godine. Toga dana je fra Marijan Bogdanović, ehinski biskup i apostolski vikar u osmanskoj Bosni boravio u Komašinu i obavio vjerske obrede s katolicima toga sela. Poslije obavljenog obreda sa pratnjom pošao je u župu Žepče. Na udaljenosti "jedne talijanske milje" biskupa i njegovu pratnju presreo je tešanjski kadija pitajući ih ko su i ko im je izdao dozvolu o slobodnom kretanju. Odgovor biskupa bio je "*Mi nismo razbojnici, nego podanici Visoke porte, fratri franjevci.*" A zatim je dodao: "*Mi franjevci svi imamo jedan ferman, ili naredbu, koji je poznat cijeloj Bosni i čuva se kod vezira. Dosad nam je bilo slobodno doći, vidjeti fratre i vratiti se, niti je to bila neka pogreška.*" Dobivši ovakav odgovor kadija ih je pustio da slobodno nastave svoje putovanje.⁷² I na ovom primjeru vidimo da i pored slabljenja moći, autoritet centralne osmanske vlasti i dalje bio je relativno velik jer je i ovom prilikom ahdnama koju je sultan Mehmed II Fatih dao bosanskim franjevcima poštovana kao i u vrijeme kada je izdata 28. maja 1463. godine.

I u posljednjim decenijama XVIII stoljeća na području Tešanjskog kadiluka pojedinci iz lokalne vlasti ponašaju se nezakonito prema domaćem stanovništvu. O tome piše fra Bono Benić sljedeće: "1785. u tekstu *Treba zabilježiti*. I zašto paša za toliko i toliko vremena ne daje ačik-bujruntije po fermanu, osobito izime harača, /od kojeg smo po tom fermanu oslobođeni/ da /ga/ ne dajemo, počese harač/l/ije zaganjat fratre po parokija i uzimat na silu. Štoviše, počeli su vezat za drv/l/je za uzet /harač/. To se dogodilo u Sivši* o. fra Frani Gabeli.). Zato zdogovorom, poslamo o. p. gvardijana fra Pavla Stojčića u Tešanj, da pritegne harač/l/iju zločinca na meščemu tešan/j/sku za taki zulum, učinjen fratru, suprot tolíkijem i takijem senetima. Koji povrati harač, i daje kadiji i kapetanu tešanjskom i ostaloj gospodi onoj, lijep peškeš – da /mu/ se ne ilami što je zulum učinio fratru, s obećanjem da više neće učiniti nikada. A *inače*, i gospoda /skupa/ s kadijom mnogo besidiše (kao – bajagi – moleći gvardijana da ga se prođe). I prošo ga se! – Ele bi *slavna pobjeda* hvala Bogu i čestitomu caru i dabome veziru bosanske Tevtedarović – Sarajliji!"**⁷³

72 M. Bogdanović, *Ljetopis kreševskog samostana*, str. 273.

73 B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*, str. 301-302.

* Sivša je katolička župa u blizini Tešanjke, odnosno Tešnja.

** misli na Abdullah-pašu Defterdarevića, rodenog Sarajliju.. On je dužnost bosanskog namjesnika obavljao u periodu od 1780. do 1785. godine. O njemu više vidi: S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, str. 584-591; S. Bašagić, *Kratka uputa*, str. 111; V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*, str. 293-296.

4. Tešanj u vrijeme bune u Bosanskom ejaletu od 1747-1757. godine

Zbog lične i imovinske nesigurnosti, masovnije pojave korupcije i nepotizma kod brojnih nosilaca pokrajinske i lokalne vlasti, te slabljenja autoriteta sultana i Visoke porete, s vremenom sporadični incidenti i protesti prerastaju u opće narodno nezadovoljstvo. Ovakvim stanjem naročito je bilo nezadovoljno bošnjačko stanovništvo. U prvim decenijama XVIII stoljeća Bošnjaci su zabilježili velike ljudske gubitke. Do toga je jednim djelom došlo usljed epidemija kuge. Od ove zarazne bolesti u gradovima, gdje je tada skoro u cijelosti živjelo muslimasko stanovništvo, umrlo je oko 20.000 ljudi. Skoro isti broj ih je izgubio život u borbama za odbranu Bosanskog ejaleta u ratovima 1714-1718. i 1737-1739, te na dalekim frontovima u osmansko-perzijskom ratu 1727., te osmansko-ruskim ratovima 1736-1739, 1768-1774. i 1787-1792. godine. Socijalni položaj sultanovih podanika u ovoj pokrajini, pa time i Tešanjskom kadiluku, postaje teži usljed povećanja postojećih poreza, kao i svakodnevnih insistiranja kod lokalnog stanovništva da učestvuje u opravkama starih i izgradnji novih fortifikacionih objekata. Posebno je za stanovništvo teško bilo davanje poreza za izdržavanje bosanskih namjesnika i njihove svite u živežnim namirnicama, poznatog pod imenom *taksit*.⁷⁴

Oficijelna vlast je pojavu veće pobune i nereda na teritoriji cijelog ejaleta dočekala nespremno. U tome je dobrog udjela imao i tadašnji bosanski namjesnik Sulejman-paša Bostandži (1745-1747).⁷⁵ Zbog toga ga je sultan Mahmud I (1730-1754) svojim fermanom smijenio i po treći put za bosanskog valiju imenovao Ali-pašu Hekimoglua. Kao i u drugom periodu uprave u Bosni (1744-1745), nekadašnji *Gazija* od Banjalučkog boja (4. 08. 1737.) pokazao se nefleksibilnim. Oštrim i nasilnim mjerama počeo je progoniti svakoga za koga mu se činilo da je na strani pobunjenika. Za kratko vrijeme imao je protiv sebe skoro svo domaće stanovništvo. Ubrzo je uvidio da su to bile pogrešne mjere i pokušao je nastalo stanje popraviti. Svjestan da je taksit jedan od glavnih uzroka otvorene pobune, u martu 1748. godine poslao je u sve kadiluke ove pokrajine bujrucliju. U njoj obavještava predstavnike lokalne vlasti da ubuduće odustanu od prikupljanja taksita.⁷⁶

No, bio je to zakašnjeli potez. Već tada su najuglednije ličnosti Bosanskog ejaleta zajedničkim *mazharom* (predstavkom) 13. marta 1748. godine zatražile od Visoke porte opoziv ovog namjesnika. Saznavši i s drugih strana

74 Авдо Сућеска, "Сељачке буне у Босни у XVII и XVIII стољећу", *Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине*, година XVII 1966-1967., Сарајево, 1969. године, 182; Е. Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira*, 100-148.

75 S.S.H.- Muvekkit, *Povijest Bosne*, str. 513.

76 Muhamed Hadžijahić, "Bune i ustanak u Bosni sredinom XVIII stoljeća", *Historijski zbornik* 1980-1981., Zagreb, 1982. godine, 106.

da se Ali-paša ni ovoga puta nije snašao na povjerenom mu položaju, Porta udovoljava zahtjevu Bošnjaka i donosi odluku o njegovom opozivu. Ubrzo je Ali-paša Hekimoglu s položaja bosanskog valije imenovan za namjesnika u Trikali.⁷⁷ Odlazeći iz Travnika sa svojom pratnjom i malim brojem pristalica, Ali-paša je morao ići dolinom Bosne. "*Nit mu vilajet dade komora, ni večere, nego sve za njegove jaspre.*" Kod Žepča, koji je pripadao Tešanjskom kadiluku, put mu je prepriječio Smail-baša Horoz. To je popraćeno sljedećim riječima: "*Veliki gazi Ali-paša, koji smide udarit na svu cesarovu vojsku pod Banja Lukom, a na oroza ne smide.*"⁷⁸ Ni druge valije koje su dolazile u Bosnu od 1748. do 1752. godine nisu uspjeli umanjiti nastalu pobunu. Naprotiv.⁷⁹

Upravo znaci narodnog nezadovoljstva iz 1747. godine prerastaju u pravu pobunu. Pored jugozapadne Bosne, Mostara i Sarajeva, glavna žarišta pobune postaju brojna ruralna mjesta na području Tuzle i oko Tešnja. Pored pobunjenog seoskog stanovništva, koje se bavilo zemljoradnjom i stočarstvom, njima su se pridružili spahije, imami, kao i dio gradskog stanovništva, posebno onaj dio koji je posjedovao čifluke.⁸⁰ U to vrijeme među glavnim organizatorima i pokretačima pobune bio je Sarajlija Abdurahman-efendija Muharemija. U vrijeme izbijanja opće pobune obavljao je dužnost *kadije* u Tešnju. U narodu je bio poznat kao poštena i pravedna osoba. Zato je bio omiljen i popularan. Njegov ugled postao je još veći kada se pridružio ustanicima. Posebno je bio cijenjena ličnost u manjim mjestima.⁸¹ Ubrzo je postao "глава свих опозиционара у Сарајеву."⁸² Zato su osmanske vlasti mnoge pobunjenike zvali "*Muharemijinim pristalicama*".

Zbog ugleda koji je uživao u narodu, Visoka porta je 1750. godine kadiju Abdurahman-efendiju osudila na smrt. U zapovjedi koju je poslala u Bosnu,

77 Adem Handžić, "Bosanski namjesnik Hekimoglu Ali-paša", *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, V 1954-55, Sarajevo, 1955. godine, 295; Fra Nikola Lašvanin; *Ljetopis*, priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. fra Ignacije Gavran, Sarajevo, 1981. godine, 189-191; Avdo Sućeska, "Ajani, prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka", *Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine*, Djela, knjiga XII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 14, Sarajevo, 1965. godine, str. 186; E. Pelidija, *Banjalučki boj*, 384.

78 N. Lašvanin, *Ljetopis*, 192; M. Hadžijahić, *Bune i ustanak*, 106/7.

79 *Abdulah-paša Muhsin-zade (1748-1749); Hadži Bekir-paša Kodža (1749-1750); Ćehaja Seid Abdulah-paša (1751), Šerif Halil-paša i Ahmed-paša Ćuprić (1751-1752)* vidi: Vedad Biščević, *Bosanski namjesnici osmanskog doba (1463-1878)*, Sarajevo, 2006. godine, 261-265; S. S. H. – Muvekkit, *Povijest Bosne*, 513-521

80 M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 310.

81 A. Sućeska, *Seljačka buna*, 187; V. Biščević, *Bosanski namjesnici*, 253.

82 Владислав Скарић, *Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације*, Изабрана дјела, књига I, Сарајево, 1985. године, 141.

centralna vlada tražila je da se glava ubijenog Muharemije pošalje u Istanbul. Kao razlog ovakvog naređenja navođeno je da tako zahtijevaju "*poredak u državi, bezbjednost i mir.*" Također je naglašavano da se izdate zapovijedi koje se odnose na Muharemiju moraju držati u tajnosti. Vjerovatno je takav stav Visoke porte bio zbog Abdurahman-efendijine popularnosti i što su ga tokom te 1750. godine u Sarajevu, gdje se trenutno nalazio, dobro čuvali njegove pristalice, u prvom redu *bašeskije* (isluženi jeničeri). Zato je naređenje ponovljeno više puta tokom maja, juna i septembra 1750. godine.⁸³ Time je od predstavnika vlasti tajno, a ne javno, osuđen.

Zbog lične sigurnosti Muharemija ponovo ide u Tešanj. Narednih godina u ovoj *kasabi* obavlja sudački (kadijski) posao. No, koncem ramazana 1165. godine (početkom avgusta 1752.) napušta posao kadije. Ponovo se vraća u Sarajevo. U to vrijeme buna koja je počela prije pet godina (1747.) dostiže vrhunac. Ustaničke čete napadaju Livno i Tešanj. Svjesni opasnosti u kojoj se nalazio Bosanski ejalet, sultan Mahmud I i Visoka porta šalju Mehmed-pašu Kukavicu, koji je bio porijeklom iz Foče. S pravom su računali da će on kao dobar znalac stanja i mentaliteta ljudi u ovoj pokrajini na najbolji način ugušiti pobunu, te uvesti red i zakon. Ubrzo su takva očekivanja dala pozitivne rezultate. Zbog toga vlada iz Istanbula iste godine Mehmed-pašu Kukavicu imenuje za valiju Bosne, umjesto dotadašnjeg namjesnika Ahmed-paše Čuprilića.⁸⁴ Vjerovatno želeći podići ugled novog bosanskog namjesnika, Visoka porta je svojom odlukom 1. džumade-l-ahira 1166. (05. 02. 1752.) godine Mehmed-paši Kukavici dodijelila zvanje vezira i poslala mu ukrašen samurov ogrtač.⁸⁵ Već narednih dana stižu nova naređenja u cilju suzbijanja pobune u Bosanskom ejaletu koja traje punih pet godina

Jedno od prvih naređenja koje je Mehmed-paša dobio iz Istanbula bilo je da "*obradi posebnu pažnju da suzbije ogovaranja i sačuva čast i ugled spomenutog Muharemije Abdurahman-efendije, a njega što prije udalji iz Bosne i pošalje na hadž.*"⁸⁶ Bio je to novi pokušaj centralne vlade u uklanjanju Abdurahman-efendije Muharemije. Vjerovatno saznavši za ovo naređenje i ne osje-

83 ANU BiH, BBAI, *Muhimme defter*, 179/2, 181/1, 181/2, 1163. /1750. godine, f. i r.. Ove dokumente koristi i dr. Muhamed Hadžijahić u radu *Bune i ustanak u Bosni sredinom XVIII stoljeća*, koji je citiran. Međutim, u nekim interpretacijama pružio sam potpuniye podatke od onoga što je navodio dr. Hadžijahić. Zato sam i naveo signaturu dokumenata.

84 Alija Bejtić, "Bosanski namjesnik Mehmed paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni (1752-1756 i 1757-1760)", *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, VI-VII 1956-57, Sarajevo, 1958. godine, 78-82; S. S. H.- Muvekkit, *Povijest Bosne*, I, 522-523.

85 S. S. H. – Muvekkit, *Povijest Bosne*, knj. I, 520- 523; A. Bejtić, *Bosanski namjesnik*, 82.

86 ANU BiH, BBAI, *Muh. d.* 222/4 i 223/1, 1166/1752. godine f. r. ; M. Hadžijahić, *Bune i ustanak*, 108.

ćajući se ni u *šeheru* sigurnim, Muharemija ponovo napušta Sarajevo i odlazi na teritoriju Tešanjskog kadiluka. Ubrzo se oko njega okupljaju pristalice. Ovoga puta Muharemija se oružano suprotstavlja valijinim ljudima. Tako je sa svojim pristalicama u Maglaju, koji je također bio u sastavu Tešanjskog kadiluka, onemogućio dolazak valijinog *čehaje* (zamjenika) Husein-age. Bio je to uzrok za izdavanje valijine bujruđije, u kojoj se kaže da je u cilju uspostavljanja reda i mira u ovoj pokrajini potrebno pogubiti Halila Rasovčanina i druge pristalice Muharemije.⁸⁷

Vjerovatno da je u to vrijeme broj ustanika u Tešanjskom kadiluku bio velik. Da je tako, govori i podatak da su ustanički odredi napali Tešanjsku tvrđavu. Glavni organizatori ovog napada bili su Džindžafo iz Zvorničkog sandžaka i Sulejman Rashodža iz Tuzlanskog kadiluka. Po mišljenju dr. Muhameda Hadžijahića, napad ustaničkih četa na Tešanj i opsada Tešanjske tvrđave najvjerovatnije su se desili u toku avgusta 1752. godine. Do ovakvog zaključka došao je na osnovu osmanskih izvora iz toga vremena. U bujruđiji bosanskog namjesnika Mehmed-paše Kukavice pisanoj 18. ševvala 1165. (29. 08. 1752.) godine navodi se da je Rashodža s alajem odmetnika (*eškiya*) sa četiri strane opkolio Tešanjsku tvrđavu. "*Tako je pritijesnio (svijet) unutra i van kasabe.*" Dalje se u istoj bujruđiji kaže da Rashodža želi da "*uništi i žene i djecu, sve građevine i kuće popali, a imovinu i stvari pljačka i raznosi. Pošto sve ono što su imali žitelji poruši, onda volove, krave, ovce i ostalu stoku oduzima i sakupljeno njegovi vojnici koje je sabrao pojedu.*" U daljoj naredbi traži se od tešanjskog *Ali-kapetana*, aga i oficira (*zabiti*) da se s određenim brojem ljudi suprotstave ustanicima. Prije nego što ih napadnu, savjetuje se u ovom dokumentu, trebaju ustanike upozoriti na njihove nezakonite postupke, a ako oni i dalje ostanu buntovni "*onda ćete složno svi na njih udariti*". Pri kraju bujruđije naglašava se da svu uništenu imovinu i učinjene štete stanovnici ovog mjesta trebaju popisati i izvještaj dostaviti Divanu. U fermanu koji je pisan krajem zil-kade 1165. (20-30. septembra 1752.) ustanici se optužuju da planiraju ubiti tešanjskog *Ali-kapetana*.⁸⁸

Uspjesi ustanika na području Tešanjskog kadiluku tih su dana natjerali vlast u Travniku i Sarajevu na veću aktivnost. Iz Sarajeva je krajem septembra 1752. godine braniocima Tešnja u pomoć posla peti *buljuk** jeničera. Vjerovatno su i druge vojne formacije iz više mjesta Bosanskog sandžaka došle u

87 M. Hadžijahić, *Bune i ustanak*, 112.

88 *Isto*, 111; A. Bejtić, *Bosanski namjesnik*, 81.

* manji odred plaćene vojske, pješaka i konjanika.

** misli se na Mehmed-pašu Kukavicu koji je u Bosanski ejalet došao kao izaslanik sultana i Visoke porte, a tek dva mjeseca kasnije imenovna na položaj bosanskog valije, te uskoro dobio i zvanje vezira (vidi: S. S. H.- Muvekkīt, *Povijest Bosne*, I, 522-523; V. Bišćević, *Bosanski namjesnici*, 265-275).

pomoć braniocima Tešnja. Tokom oktobra svi skupa su prešli u protunapad, što je imalo za rezultat da ustaničke čete budu pobijedene. Tom su prilikom zarobljeni Sulejman Rashodža i Džindžafo, koji su krajem decembra 1752. godine dovedeni u Travnik da im se sudi. O tome piše i ljetopisac franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci fra Bono Benić. U njegovom "Ljetopisu", između ostalog, piše: "*Međuto stiže Kul-čauš** i skupi u Travnik kadije, age sarajevske i bašeskije; i posla baš-eskije po poglavare pobune (rebellionis). I dovedoše hi na viru: paak hi izsmičaše, ti jest Rasohodžu od Tešnja, Džindžafu od Tuzhle i Čorbiča iz Skop/l/ja, i još dvoicu troicu.*"⁸⁹ Zasluge za postignuti uspjeh u pobjedi nad ustaničkim odredima kod Tešnja, ali i na drugim mjestima pripisane su bosanskom valiji Mehmed-paši Kukavici.

U jednoj od zapovjedi Mehmed-paše Kukavice pisanoj 27. zu-l-ka'de 1166. (25. 09. 1753.) godine traži se od stanovništva Tešnja da "*ubuduće području vašeg kadiluka odmetnik Muharemija ne smije nastupiti..., a ... ako nastupi, treba ga živa uhvatiti*". Vjerovatno zbog velikog pritiska, kao i želje za mirom jednog dijela domaćeg stanovništva, dolazi do sporazuma Tešnjaka i bosanskog valije Mehmed-paše Kukavice. To je zabilježeno i u *tešanjskom sidžilu*, kada je izdata valijina bujrukdija 27. zu-l-ka'de 1166. (25. 09. 1753.) godine. Tom prilikom Tešnjaci su se obavezali "*da u njihov kadiluk uopće ne dolazi Muharemija, buntovnik i podstrekač buna*". U to vrijeme kadija Abdu-rahman-efendija, nalazi se sa svojim pristalicama na teritoriji Tuzlanskog kadiluka.⁹⁰

Istovremeno su ustanici bili aktivni na područjima kadiluka Akhisar (Prušac), Duvna (Tomislavgrad), Livna, Tešnja, Tuzle, Srebrenice i Zvornika. U kontranapadu valijini odredi predvođeni *bašama**** na više mjesta porazili su ustaničke odrede. U svim navedenim mjestima koja su bila i sjedišta kadi-

89 Fra Bono Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*, Sarajevo, 1979. godine, 164.

90 M. Hadžijahić, *Bune i ustanak*, 108.

*** "Термин **баша** досада није објашњен. Он се јавља као титула коју су носили сви припадници јањичарског оцака у провинцијама, редовно од XVIII стољећа, а нарочито домаћи јањичари (јерлије), који, за разлику од царских јањичара, нису имали ни сталне службе ни сталне плате од цивилног становништва у провинцијама, које није припадало спахијском реду. Зато су међу њима биле скоро све градске занатиље, многи трговци па и сељаци. И они су обично посједовали, као и богатији градски слојеви, чифлуке некадашњих сељака. Као посједници чифлука, који су имали статус тзв. пореске земље (veğiğ egazisi), баше су као и сељаци земљорадници морали да дају неке доприносе држави, а нарочито босанском везиру таксит. Пошто су сами били погођени злоупотребама органа власти, разумљиво је што су узели активног учешће у сељачкој буни." Авдо Сућеска, "Сељачке буне у Босни у XVII и XVIII стољећу", *Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине*, год. XVII/1966-1967., Сарајево, 1969. год., 182.

luka⁹¹ bosanski valija Mehmed-paša Kukavica svojim bujruđijama pisanim krajem ševvala 1166. (krajem avgusta 1753.) godine i 17. zu-l-ka‘de 1166. (15. septembra 1753.) godine traži od stanovništva da se prije njegovog dolaska u navedena mjesta, lokalno stanovništvo obračuna s pobunjenicima. Istovremeno zahtijeva da ustanike "*treba pohvatati žive ili mrtve*". Dalje ističe da na svim komunikacijama od Jajca do Vrhovina, pa od Tešnja i Gračanice do Tuzle lokalne vlasti trebaju raščistiti puteve i s obje strane posjeći šumu. Istovremeno uništene mostove treba obnoviti, a po potrebi treba prokopati i proširiti sva oštećena mjesta, tako da se omogući lahak prolaz. Na kraju ovih bujruđija traži da kuda god bude prošao s pratnjom, domaće stanovništvo dužno mu je navrijeme osigurati hranu i komoru za konje.⁹² Šest dana kasnije u novoj zapovijedi pisanoj 23. zu-l-ka‘de 1166. (21. septembra 1753.) godine bosanski valija naređuje da kadiluci: Tešanj, Tuzla, Gračanica, Birče, Srebrenica, Zvornik, Prozor, Nevesinje i Konjic većim vojnim angažovanjem u navedenim mjestima što prije uspostave red i zakon. Istom bujruđijom traži od navedenih kadiluka da što prije pohvataju odmetnike, te da sprovedu uzajamno jamčenje lokalnog stanovništva (*ćefilema*) da će biti lojalno vlastima. Također su dužni da ovjerene izjave od mjesnog kadije i kadiluka pošalju Divanu. Da bi sve bilo pod punom Mehmed-pašinom kontrolom, u navedena mjesta poslao je u inspekcijску službu (*mufetiš*) lično svog zamjenika (*ćehaju*) Husein-agu.⁹³

Pred kadijom u Tešnju su 27. zu-l-hidže 1166. (25. oktobra 1753.) predstavnici grada i tvrđave Tešanj, te okolnih sela Šije, Čifluk, Liješnica, Kosovo, Moševac, Plane, Kaloševići, Miljanovac, Teslić, Ihranković (Ranković?) i Kamenica dali i potpisali sljedeću izjavu: "*Svi će se oni pokoravati šeriatu i časnim naredbama; ubuduće jamčit će jedan za drugog da među njima neće biti odmetnika.*" Pošto se u to vrijeme jedan od vodećih ustaničkih vođa, Abdurahman Muharemija sa svojim pristalicama nalazio, na prostoru Zvorničkog kadiluka, u ovom dokumentu unesen je i dodatak da se Muharemija sa svojim sljedbenicima uhvati i preda bosanskom namjesniku. U slučaju da se Abdurahman-efendija sa svojim ljudima ne uhvati, popisani jemci bili su dužni da u vidu sankcije plate valiji 6000 groša. Na kraju se kao svjedoci date i preuzete obaveze navode kapetan Kamengrada Hasan⁹⁴, kapetan Prijedora

91 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, str. 229-231.

92 M. Hadžijahić, *Bune i ustanici*, 115.

93 *Sidžil Tešanjskog kadiluka*, 26; M. Hadžijahić, *Bune i ustanak*, 115.

94 Kapetani u Kamengradskoj kapetaniji u XVIII stoljeću bili su iz porodice Cerić. Ime ovog kapetana ne spominje se u djelu H. Kreševljakovića, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, str. 139-14.

hadži Šaban⁹⁵, kapetan tvrđave Bihać Ibšir-beg⁹⁶, dostojanstvenici bosanskog Divana, kliški *mutesarif* * Bektaš-aga⁹⁷ i drugi.⁹⁸

U odnosu na prethodne godine od izbijanja ustanka, kada su tadašnje bosanske valije bezuspješno pokušavale ugušiti općenarodno nezadovoljstvo, ovoga puta preduzete mjere Mehmed-paše Kukavice za obračun s pobunjenicima bile su temeljite i sveobuhvatne. Iz više krajeva Bosanskog ejaleta sakupio je veće vojne snage, te je 23. oktobra 1753. godine došao na područje Tešanjskog kadiluka, tačnije u Žepče i Tešanj. Prisustvo velikih vojnih snaga koje je lično predvodio bosanski valija izazvalo je strah kod većine stanovništva. Posebno je veliki utisak vezir Mehmed-paša Kukavica ostavio na predstavnike vlasti. Pored izraza lojalnosti, nosioci vlasti ovog kadiluka obećali su mu da će u što kraćem vremenskom periodu mirnim putem rješavati sva sporna pitanja i preduzeti sve potrebne mjere da se odmetnici pohvataju. Posebno su naglasili da će se potruditi da uhvate vođu pobune Abdurrahman-ef. Muharemiju i njegove prve saradnike, žive ili mrtve, te da će ih poslati na Divan u Travnik.⁹⁹

Poslije potrebnih priprema vezir Mehmed-paša Kukavica prešao je u otvoreni napad na glavna ustanička područja. O tome fra Bono Benić u svom *Ljetopisu* bilježi: "*Isto tako, godine 1753, videći paša da po ovi način, to jest silom, ništa učiniti ne more; evo uzima na ruku sarajevske baš-eskije (bile su baš-eskije i po drugih mjestije, ama na drugu ruku bile/su ove/ sarajevske, i za njima sve je stajalo), i s njima se diže po devru čine (preduzeti kaznenu ekspediciju – prim. E. P.) k Zvorniku. I povede mnogu vojsku i kud godi prodoše, satriše i umijeriše po ta/j/ način, da se nitko živ /po/ kazni ne smijaše, jerbo, da i siromah Muharemija pogine i to od svoje družine, Zvorničana, i bi data /njegova glava/ paši i paša ju posla u Carigrad. I vrati se s devru u Sarajevo.*"¹⁰⁰

Da je glavnina ustanika pobijedena, te da je nedavnim pogubljenima i zarobljavanjem istaknutijih vođa pobune riješen problem, bila je svjesna i Visoka porta u Istanbulu. U fermanu bosanskim kapetanima pisanim od kraja

95 O ovom kapetanu akademik Hamdija Kreševljaković dao je više podataka. *Isto*, str. 167.

96 U ovom vremenskom periodu, po Kreševljakoviću, dužnost bihaćkog kapetana obavljao je *Ahmed-beg*. Njegovo prezime se ne navodi. Međutim, kapetansku dužnost u to vrijeme u Ostrožačkoj kapetaniji vršio je *Ibšir Beširević*. Vidi: H. Kreševljaković, *Kapetanije*, str.105/6 i 110. Vjerovatno da se u ovom dokumentu misli na ovog kapetana za koga se kaže da je "kapetan tvrđave Bihać".

* posjednik, uživatelj posjeda, sandžak-beg. Ovdje se misli na sandžak-bega.

97 Dr. Safvet-beg Bašagić ga navodi kao kliškog sandžak-bega pod imenom *Bektaš-paša*, koji je domaćeg porijekla. Vidi: S. Bašagić, *Kratka uputa*, str. 103, 186; S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, str. 523.

98 M. Hadžijahić, *Bune i ustanak*, strp. 116.

99 A. Cyhecka, *Сельачке буне*, 191.

100 B. Benić, *Ljetopis*, 166.

muharrema 1167. (kraj novembra 1753.) godine, između ostalog, kazano je i sljedeće: "*Vama kapetanima također pripada hvala i car je obaviješten o svemu što ste učinili.*" Toga je bio svjestan i bosanski namjesnik Mehmedpaša Kukavica, koji u svojoj bujruđiji od 15. safera 1167. (12. decembra 1753.) godine zahvaljuje kapetanima, agama, zabitima (*oficirima*) i neferima (*vojnici*) tvrđava: Bihaća, Ostrošca, Stare Ostrovice, Banje Luke, Gradiške, Prijedora, Sanskog Mosta, Krupe, Kamengrada, Novog, Dubice, Kozarca, Kobaša, Glamoča, Tešnja, Doboja, Maglaja, Gradačca, Zvornika, Onogošte, Kolašina, Novog Pazara, Trebinja, Stoca, Mostara, Ljubuškog, Počitelja, Krljuč-Klisa, Livna, Kupresa, Jajca, Vranduka i Klobuka.¹⁰¹ Interesantno je primijetiti da Mula Mustafa Bašeskija u svom *Ljetopisu 1757.*, tj. četiri godine poslije Muhareminog ubistva piše da je umro "*Glasoviti kadija Muharemija*" (*kadi meşhur Murarremi*).¹⁰²

Ovom pobjedom nad ustaničkim odredima i smrću Abdurahmana Muharemije pobijedeni su skoro svi ustanici na području Bosanskog ejaleta. O tome govori i osmanski dokumenti iz ovog vremena u kojima se više ne spominju otvoreni vojni sukobi s pobunjenim stanovništvom. Po mišljenju akademika Avde Sućeske, u naredne četiri godine (do 1757.) osjećao se više pasivni otpor na području Sarajeva i Mostara.¹⁰³ Kao što iz naprijed navedenog vidimo, sredinom XVIII stoljeća Tešanj i Tešanjski kadiluk imali su važnu ulogu u ovom vrlo burnom periodu Bosanskog ejaleta.

5. Privredna djelatnost

Kao i u drugim urbanim sredinama, i u Tešnju se stanovništvo bavilo zanatstvom, trgovinom, te dijelom zemljoradnjom, a ljudi iz okolnih mjesta uglavnom zemljoradnjom i stočarstvom. U to vrijeme tešanjaska čaršija se skoro ni po čemu, osim po broju zanatskih radnji i trgovačkih dućana, nije razlikovala od privrednih centara u drugim urbanim sredinama Bosanskog sandžaka i Bosanskog ejaleta. Skoro svi poslovni objekti, zanatske radnje i trgovački dućani, građeni su od drveta. Također su bili okrenuti prema ulici. Ispod poda svakog pojedinačnog dućana "bila je praznina, slična trapu, a zvala se ćumurnjak. S dvije ili tri strane bile su rafe ili čivije (vješalice). Dućan se zatvarao ćepencima. Trgovački dućani imali su iza sebe magazua koja je pored prizemlja mogla imati i prostoriju na katu. Na magazama su vrata i prozori bili od gvožđa."¹⁰⁴

101 M. Hadžijahić, *Bune i ustanak*, str. 131.

102 Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1997. godine, dtr. 39.

103 A. Cyћеска, *Сельачке буне*, 192.

104 Alija Galijašević, *Tešanjске занатлије и трговци (1642-1992)*, Tešanj, 1992. godine, 18.

Kako se privredni život u Tešnju razvijao tokom XVIII stoljeća, tako se povećavao i broj radnji i dućana, a s njima i značaj čaršije i njenih poslovnih ljudi. Tokom navedenog stoljeća posebno mjesto imala je kožarska privreda. Još u prethodnom, XVII stoljeću, u Tešnju je među postojećim zanatima tabački obrt bio izuzetno zapažen. Po tome je Tešanjski bio poznat kao jedan od 22 grada Bosanskog ejaleta u kojima je postojala kožarska radionica, *tabhana*.¹⁰⁵ U gradu se bile zanatlije koji su za izradu svojih proizvoda koristili kožu. Među takvim zanatlijama bili su: *sarači*, *tabaci*, *papučari*, *čizmedžije* i *ćurčije* (krznari). Koliko je tabački zanat bio zastupljen u Tešnju, govori i podatak da su tabaci ovog mjesta, slično tabacima Sarajeva, Banje Luke, Mostara i nekih drugih gradova imali svoju džamiju u kojoj su klanjali.¹⁰⁶ Tešanjski tabaci izrađivali su od kože bijelu mješinu, bijeli sahtijan i đon. Dio navedenih proizvoda prodavali su i u drugim mjestima.¹⁰⁷ Poslovni dio tabaka, gdje su se nalazile njihove *tabhane**, bio je posebna četvrt (*mahala*) poznata pod imenom Dibekhan. Pod ovim imenom navodi se u sidžilu iz 1757. godine.¹⁰⁸ Ime *Dibekhan* nastalo je po tome što se na tom mjestu nalazio kamen u kojem se tucala kahva. Jedan takav kamen nalazio se i u Gornjoj čaršiji. Isto tako, ovo je ime vezano i s činjenicom što se prilikom štavljenja kože morala upotrebljavati hrastova šiška, kao jedan od preparata za štavljenje kože.¹⁰⁹ Vjerovatno da se upravo zbog tucanja hrastove šiške za štavljenje kože, a ne kahve, ovaj kraj i zvao Dibekhana.

Od drugih zanatlija koji su bili prisutni u ovom gradu i njegovoj čaršiji bili su: *ekmekčije* (pekari), *halvadžije* (slastičari), *šerbedžije* (slatka i osvježavajuća bezalkoholna pića), *pirjandžije* (oni koji prave rižu s mesom), *kasapi* (mesari), *kahvedžije*, *bozadžije*, *mlynari*, *terzije* (krojači), *kujundžije* (zlatari), *kalajdžije* (zanatlije koji kalajšu suđe), *mutapdžije* (zanatlije koji prave razne predmete od kostrijeti), *sablari*, *samardžije*, *demirdžije* (kovači), *handžije* i drugi. Svi navedeni zanati spominju se u tešanjskom sidžilu (sudskom protokolu), koji je pisan od 1639. do 1642. godine. Svi navedeni zanati bili su zastupljeni i u XVIII stoljeću. Zajedno s trgovcima se u to vrijeme navodi preko stotinu zanatlija.¹¹⁰ Neki od ovih zanata postali su prisutni tek s dolaskom Osmanlija na ove i druge prostore jugoistočne Evrope gdje je uspostavljena osmanska vlast.

105 H. Kreševljaković, *Esnaft i obrti*, 114.

106 *Isto*, str. 267.

107 *Isto*, str. 359.

* kožarska radionica gdje se sirove kože kisele i učinjaju, kožara.

108 *Isto*, str. 360.

109 Alija Galijašević, *Tešanjske zanatlije i trgovci 1642-1992*, Tešanj, 2006. godine, str. 19.

110 *Isto*, 16.

Među uglednijim zanatlijama Tešanjskog kadiluka bili su i *sarači*. Oni su se bavili izradom konjske opreme i drugih predmeta od kože. U ostavštini jednog sarajevskog sarača, između ostalog se 1788. godine navodi i tešanj-ski sarač Avdija Džabija. Posebno su na glasu bili tešanj-ski opančari. Zbog bavljenja saračkim zanatom, jedna porodica u Tešnju preziva se Sarač. Jedno vrijeme brojnije zanatlje od sarača u Tešnju bile su *čizmedžije*. Po vrsti posla koji su obavljali dijelili su se na: *čizmare*, *papučare* i *mestvedžije*. U jednom dokumentu iz 1752. godine kao dužnik navodi se čizmedžija Alija. Uporedo s ovim zanatom u Tešnju je u manjem obimu bio zastupljen i *ćurčijski zanat*. Treći po zastupljenosti zanat u ovoj kasabi, nakon tabaka i čizmedžija, bio je *terzijski*. Zbog brojnosti ovih zanatlija, po mišljenju Kreševljakovića, terzijski proizvodi su iz Tešnja prodavani i u drugim mjestima Bosanskog ejaleta. Po ovom zanatu jedna tešanj-ska porodica se preziva Terzić. Godine 1756. u jednom dokumentu se kao svjedok navodi terzija Mehmed. Za razliku od terzijskog, bojadžijski zanat bio je malobrojan. Među pripadnicima ovog zanata 1752. godine zbog duga se spominje neki bojadžija Husein-baša.

Od drugih zanata koji su tokom XVIII stoljeća bili zastupljeni u Tešanj-skom kadiluku, spominju se i *sablari*. Njegove zanatlje se nisu bavile izradom, nego opravkom i oštrenjem sablji za potrebe tešanj-ske posade. Mljevenjem žita bavili su se *mlinari*. Tokom navedenog stoljeća u ovom su kraju na više mjesta bili izgrađeni mlinovi na rijekama. Uporedo s ovim, kako je navedeno, postojao je i *pekarski* (ekmekdžijski) zanat. Broj ekmedžija nije bio velik. Godine 1756. u tešanj-skom sidžilu spominju se pekari: Mustafa Mandžuka, Mehmed Hurem, Turali i Bokan Mustafa, Alija Hurem, Husein Čebedžija, te Osman i brat mu Mehmed Okić. U tešanj-skoj čaršiji postojao je i mesarski (*kasapski*) zanat. Ovim poslom sredinom XVIII stoljeća bavili su se kasapi: dvojica Ahmeda, Bajram Uzun i Kara Ismail. Kao i u drugim sličnim kasabama, i u Tešnju je bio zastupljen i *aščijski* zanat. Jedan od njih koji se spominje bio je Mehmed-baša.

S vremenom je u Tešnju došlo do povećanja *kahvedžija*. U kahvama su se okupljali ljudi svih društvenih slojeva, provodili slobodno vrijeme, ali nerijetko i vodili ozbiljne društvene i poslovne razgovore. Bilo je to uobičajeno u svim kahvama toga vremena, pa i u Tešnju. Kako je vrijeme proticalo, broj kahvedžija se povećavao. To znači da su ljudi koji su se bavili ovim poslom imali dobar promet. Među tešanj-skim kahvedžijama iz XVIII stoljeća 1756. godine spominje se Mustafa Čelebi, a 1788. godine i neki Mehmed.¹¹¹

111 H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti*, str. 360-362.

Kad je 1767. godine za bosanskog namjesnika imenovan Mehmed-paša Silahdar Danedži¹¹², dolazak novog valije su na najbolji način iskoristili kreševski fratri. Budući da im je u to vrijeme samostan bio dosta oštećen, oni su preko svog prijatelja, uglednog Sarajlije Bećir-age Meterevića isposlovali od bosanskog vezira da im izda dozvolu za opravku samostana. Za tu uslugu su Metereviću kao posredniku dali "peškeš" u iznosu od 100 dukata.¹¹³ Ubrzo nakon dobijanju saglasnosti od osmanskih vlasti započeli su građevinski radovi na ovom samostanu. U radu su učestvovali brojni majstori iz više sandžaka Bosanskog ejaleta. Većinu njih činili su katolici. No, među njima je bilo i pravoslavnih majstora. Jedan od njih bio je i Marko Vukaljević /Vukalievich/ od Tešnja. On je tih dana uz nadnicu od 60 aspri radio na opravci samostana. S njim je bilo još 16 drugova koji su obavljali tesarske poslove.¹¹⁴

Tokom cijelog XVIII stoljeća Tešanj je bio na jednom od šest glavnih puteva koji su iz Banja Luke vodili prema drugim mjestima Bosanskog sandžaka. Jedan od njih bio je Banja Luka – Kotor-Varoš – Tešanj.¹¹⁵ I to je u znatnoj mjeri utjecalo na uspješnu privrednu djelatnost ove kasabe i njenih okolnih sela. Drugi put kojim su išli trgovački karavani iz pravca Trsta bio je preko Bosanske krajine na relaciji: Banja Luka – Prnjavor – Tešanj – Žepče – Travnik – Sarajevo, te dalje prema istoku. Jedan karavan koji je išao navedenim putem spominje se 1756. godine. Tadašnji bosanski valija Hasan-paša izdao je naređenje da se iz tuzlanske vojne posade otpremi dvopek u tvrđavu Onogošt (Nikšić). Za taj posao bilo je određeno da se iz pet kadiluka, među kojima je i Tešanjski otpremi 457 komorskih konja. Tom prilikom je iz Tešanjskog kadiluka za ove potrebe uzeto 170 konja.¹¹⁶

112 Po S. S. Hadžihuseinoviću-Muvekikitu, Mehmed-paša Silahdar dužnost bosanskog valije počeo je obavljati od 6. ševvala 1180. godine (7. 03. 1767.), S. S. Hadžihuseinović-Muvekkit, *Povijest Bosne*, knj. I, str. 546; Međutim Mehmed Mujezinović je mišljenja da je prvi dolazak ovog bosanskog namjesnika bio godinu dana ranije, tačnije 5. 03. 1766. godine. Ovo mišljenje iznosi u prvoj (1) fusnoti u Bašeskijinom *Ljetopisu*. Savremenik dolaska navedenog valije Mula Mustafa Bašeskija donosi treći podatak o dolasku ovog bosanskog namjesnika. Po njegovim podacima, to je bilo 17. zu-l-hidždže 1179. godine (27. 05. 1766.); Vidi: M. M. Bašeskija, *Ljetopis*, str. 69.

113 Fra Marijan Bogdanović, *Ljetopis kreševskog samostana (1765-1817)*, I. P. "Veselin Masleša", biblioteka "Kulturno naslijeđe", Sarajevo, 1984. godine, str. 66.

114 *Isto*, str. 73.

115 H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti*, str. 311.

116 A. Galijašević, *Tešanjске zanatlije*, str. 39.

Summary

HISTORY OF TEŠANJ AND ITS ENVIRONS IN THE 18th CENTURY

Tešanj ranks among the more prominent towns of Ottoman Bosnia. Unlike most urban centres that appeared and grew in the 15th and 16th centuries, Tešanj started its urban, economic and military development following the peace treaty of Karlowitz in 1699. In order to understand the reasons for its late development in comparison with other towns of the eyalet of Bosnia, the article presents the facts which influenced such a development, particularly in the introduction.

Special attention is paid to circumstances in and around Tešanj at the turn of the 18th and 19th centuries. The most significant event of the period is the successful defence of the town and its fortress from the Habsburg armies led by Prince Eugene of Savoy, the general's only military failure during his the campaign of October and November of 1697.

It is only after making these introductory remarks that one can speak of Tešanj and its environs in the 18th century. Basic information about the administrative organisation and urban appearance of the town is provided. Attention is given to the kapetanija and fortress of Tešanj. A number of facts about the military importance of the area for the subsequent plans for a more successful defence of this part of Bosnia in the 18th century is offered. In addition to previous knowledge about the kapetanija and the kapetans of Tešanj, new data concerning Tešanj fortress, its reconstruction and the size of the garrison are given, too.

In order to understand better the conditions in Tešanj and its environs, social life and social conditions typical for its citizens are presented, including many interesting events from the every day life based on published and unpublished sources as well as on scholarly literature. Due to its special position during the great revolt of 1747-1757, the thematic and chronological presentation of all instances of popular dissatisfaction towards local and provincial government are given. The central role in the events was played by Abdurahman Muharemi, the former kadi of Sarajevo and the contemporary kadi of Tešanj. Numerous events revolving around this most prominent leader of the revolt are given, including his tragic end. The final part of the article deals with Tešanj's čaršija and its economic activities, the most important economic activities of the population of Tešanj and its environs during the 18th century.